

אגוד רהי"ס

הרחבות וכיווני מחשבה על אגדות התלמוד, סביב הדף היומי >> כד-ל אב >> בבא קמא פט-צה

פתגמים עממיים

ביאור

שאל רבא את רבה בר מרי: מנין הביטוי שאומרים אנשים, "עם הקוץ לוקה גם הכרוב" (בגלל הרעים סובלים גם הטובים)? אמר לו, שכתוב: "למה תריבו אלי, כולכם פשעתם בי" (ה' מאשים גם את הנביא בגלל העם). השיב לו רבא: אתה אומר מהפסוק ההוא, ואני אומר מהפסוק הזה: "עד אנה מאנתם לשמור מצוותי ותורותי" (ה' מאשים גם את משה ואהרן בגלל העם).

שאל רבא את רבה בר מרי: מנין הביטוי שאומרים אנשים, "אחר העני הולכת העניות"? אמר לו, ששנינו: "עשירים מביאים בכורים בקלתות של זהב, עניים בסלי נצרים, והעניים נותנים את הסלים שלהם לכהנים" (מכיוון שהעניים מביאים סלים פחותים, הם נותנים גם את הסלים עצמם, ומפסידים עוד כסף). השיב לו רבא: אתה אומר מהפסוק ההוא, ואני אומר מהפסוק הזה: "וטמא טמא יקרא" (המצורע מכריז על היותו מצורע).

שאל רבא את רבה בר מרי: מנין הביטוי שאומרים אנשים, "חברך קרא לך חמור—שים על עצמך אוכף" (אם חברך משפיל אותך, קבל זאת)? אמר לו, שכתוב: "ויאמר: הגר שפחת שרי" ואחר כתוב: "ותאמר: מפני שרי גברתי" (אף שהגר ברחה משרי, ברגע שהמלאך קרא לה שפחה—גם היא קראה כך לעצמה).

שאל רבא את רבה בר מרי: מנין הביטוי שאומרים אנשים, "באר ששתית ממנה, אל תזרוק לתוכה עפר" (אל תפגע במי שהטיב לך)? אמר לו, שכתוב: "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו".

שאל רבא את רבה בר מרי: מנין הביטוי שאומרים אנשים, "כשהיינו צעירים חשבנו את עצמנו לגברים, עתה כשאנחנו זקנים אנו חושבים את עצמנו לילדים" (בגלל הרעים סובלים גם הטובים)? אמר לו, שכתוב: "וה' הולך לפניהם" ואחר כך "הנה אנכי שולח מלאך" (אף שישראל התגברו והתקדמו לכאורה, ידו ממדרגת ליווי אלוקי ישיר למדרגת מלאך).

הכוונה ללימוד עצמי

שאלות

למה למצוא מקורות לפתגמים עממיים?
מה זה אומר על הפתגמים, ועל המקורות?

המלצות ללימוד

כשיש הרבה מאוד דוגמאות, עדיף לחשוב על התופעה בכללה, ולא על כל דוגמה באופן פרטי.

אגדה אחת בשבוע: בבא קמא צב א—

צג א (אמרות נבחרות מתוך רשימה ארוכה)

אמר ליה רבא לרבה בר מרי: מנא הא מלתא דאמרי אינשי: בהדי הוצא לקי כרבא? אמר ליה: דכתיב: "למה תריבו אלי כלכם פשעתם בי, נאם ה'", אמר ליה: את אמרת מהתם ואנא אמינא מהכא: "עד אנה מאנתם לשמור מצוותי ותורתך"

אמר ליה רבא לרבה בר מרי: מנא הא מלתא דאמרי אינשי: בתר עניא אזלא עניותא? אמר ליה: דתנן: עשירים מביאים בכורים בקלתות של זהב ושל כסף. עניים, בסלי נצרים של ערבה קלופה, הסלים והכפורים נותנים לכהנים. אמר ליה: את אמרת מהתם, ואנא אמינא מהכא: "וטמא טמא יקרא".

אמר ליה רבא לרבה בר מרי: מנא הא מלתא דאמרי אינשי: חבריך קרייך חמרא', אכפא לגביך מוש? אמר ליה: דכתיב: "ויאמר: הגר שפחת שרי וגו', ותאמר: מפני שרי גברתי וגו'".

אמר ליה רבא לרבה בר מרי: מנא הא מלתא דאמרי אינשי: בירא דשתית מיניה, לא תשדי ביה קלא? אמר ליה: דכתיב: "לא תתעב אדמי, כי אחיך הוא. לא תתעב מצרי, כי גר היית בארצו".

אמר ליה רבא לרבה בר מרי: מנא הא מלתא דאמרי אינשי: כד הוינן זוטרי, לגברי, השתא דקשישנא, לדרדקי? אמר ליה: מעיקרא כתיב: "וה' הלך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחתם הדרך, ולילה בעמוד אש להאיר להם". ולבסוף כתיב: "הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך".

אגדה היום

גיליון 45 | בבא קמא פט-צה
פתגמים עממיים

איפה זה כתוב? העמקה בסו"ט

לכל אמרה יש מקור

מכילתות האגדה

שו"ת משנה הלכות, הרב מנשה קליין,
חלק יב סימן רה

בדבר השאלה ששאל מה שרגיל פתגם
כפי העולם שהמניח ספר פתוח משכח
תלמודו אם יש לזה איזה מקור או
שהוא רק כדי לאיים שלא להניח הספר
פתוח.

אהובי ידידי, כבר אמרו חז"ל "מנא הא
מילתא דאמרי אינשי", ומשמע דמה
שאמרו אינשי אינו רק סתם אמירה
אלא הכל יש לו מקור ויש להתחשב
בזה מאד. ועיין שו"ת הרשב"א ח"א
סי' ט', דאפילו מה שנשים זקנות
מספרות הוא קבלה ממה שרבינו
ע"ה. ובאמת כי דבר זה אינו פתגם אלא
מבואר בש"ך יו"ד סי' רע"ז ס"א דידוע
לחכמי האמת שיש מלאך אחד נקרא
ש"ד והוא "שומר" דפין על מי שמניח
ספר פתוח ויזאא שמשכח תלמודו.

"איפה זה כתוב?" היא שאלה נפוצה בתחומים הקשורים ליהדות. היא נשאלת בדרך כלל בהקשר של הלכות ומנהגים – "איפה כתוב שצריך לחכות שש שעות בין בשר לחלב?" למשל – אבל לפעמים גם בהקשר של אמרות ופתגמים. "כל ההתחלות קשות", ינסה אדם בימי תחילת אלול-ספטמבר לעודד את בנו או חברו המתחיל במסגרת חדשה, והלה עשוי להגיב: "אבל איפה זה כתוב שכל ההתחלות קשות?" על אותו עיקרון, יהיו אנשים שלא יוכלו לומר שהאדם הוא עולם קטן, שהחכם עיניו בראשו או שהצבא צועד על קיבתו, ללא חיפוש בגוגל שיוביל אותם למקור המדויק של האמרה. כל עוד לא תקבל חותם של מקור מהימן, האמרה תחשב בעיניהם להבל, לא משנה כמה אנשים בעולם אומרים אותה.

מצד אחד, נראה שהאגדה שלפנינו מחזקת את השאלה הזאת. היא נשאלת לא פחות משבע עשרה פעמים, על פני כמעט דף גמרא שלם. רבא שואל שוב ושוב (אפשר להניח שלא כל השאלות נשאלו באותה הזדמנות, ורק הגמרא מקשרת ביניהן) מה מקורם של פתגמים שכנראה היו ידועים בזמנו, וכמה מהם ידועים עד זמננו (כגון "באר ששתית ממנה, אל תשליך לתוכה עפר", פתגם שנשמר בגרסאות שונות). כנראה יש מקום לשאלה זו, ואין להשתמש בפתגמים לפני שמבררים שיש בהם אמת. כל פתגם צריך לקבל אישור מהתורה.

מצד שני, אחרי שרואים את כל שרשרת הפתגמים שלכולם יש מקור, מתקבלת תמונה הפוכה. ייתכן אמנם שהיו מקרים שבהם רבה בר מרי ענה לרבא "אין לזה שום מקור" והגמרא לא הביאה את המקרים הללו, אבל אם כל כך הרבה פתגמים מקבלים קישור לפסוק או דברי חז"ל – נראה שזו תופעה גורפת. לכל אמרה אפשר למצוא מקור בתורה. אם זו אכן המסקנה מהסוגיה, הרי שלא רק לפתגמים שהובאו בה יש מקור, ולא רק למה שהיה מקובל לומר בתקופת האמוראים אפשר למצוא סימוכין. גם למה שאומרים אנשים ברחוב במציאות של

ימינו, יש שורש רוחני. ממילא אין צורך לחפש מקור לכל דבר, ולא נכון לזלזל באמרה ששגורה על פיותיהם של רבים. אם ישאלו "מי אמר?" התשובה צריכה להיות: העולם אומר, המציאות אומרת, מוחותיהם ונפשותיהם של רבים מהבריות שברא הקב"ה בעולמו אומרים. זה מקור מספיק חזק.

ובכל זאת, אם לכל דבר יש מקור, למה רבא ממשיך לשאול? למה להמשיך לברר את מקורותיהם של הפתגמים? ייתכן שמטרת הבירור אינה לדעת האם יש צד של אמת בפתגם, אלא מהו אותו צד. יפה להגיד שאין לזרוק אבן לבאר ששתינו ממנה, אך כשמתגלה שלפי התורה אין לפגוע אפילו במצרים – שארחו אותנו בתנאים הגרועים בעולם, אך מכל מקום ארחו – עקרון הכרת הטוב מקבל משמעות מרחיקת לכת. גם כשאמירה נואשת של זקנים, שלפיה הם מרגישים שפלים כמו תינוקות, מוצאת מקור בהנהגה האלוקית במדבר – היא מוארת באור חדש לגמרי. אכן, לאמרות הרווחות במציאות האנושית יש מקור, ודווקא מקור זה מלמד על רובדי העומק האינסופי שמסתתרים בתשתיתה.